

КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ

Цирфа Ю. А.

аспірантка Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано основні чинники, котрі впливають на процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави, шляхом виокремлення їхніх ендогенної та екзогенної складових. Доведено, що під дією цих чинників відбувається не лише формування, а й постійна трансформація зовнішньополітичної ідентичності держави, котра не виступає визначеною даністю.

В статье проанализированы основные факторы, влияющие на процесс конструирования внешнеполитической идентичности государства, путем выделения их эндогенной и экзогенной составляющих. Доказано, что под действием этих факторов происходит не только формирование, но и постоянная трансформация внешнеполитической идентичности государства, которая не выступает определенной данностью.

This article analyses the main factors that affect the process of state foreign policy identity construction by highlighting their endogenous and exogenous components. It is proved that these factors influence not only the formation, but also the constant transformation of the state foreign policy identity, which does not exist as given.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, колективна ідентичність, конструювання ідентичності.

Ураховуючи багатогранність та мультиплікативність феномену ідентичності, теоретизація щодо виникнення й формування останнього сьогодні може спиратися на персональні/соціологічні підходи до його дослідження чи оперувати соціально-психологічними чинниками його витоків, однак, усе ж, усі існуючі підходи можуть бути розглянуті з точки зору наявності тотожних наукових припущень щодо окремих чинників конструювання ідентичності (зокрема, й у політологічному сенсі).

Наявність узгодженої позиції щодо явища колективної ідентичності передбачає акцентування уваги на сутності її формування, котра постає прямим наслідком існування єдиного «Ми»-відчуття, що, в свою чергу, базується на реальних чи уявних спільних атрибутах та досвіді індивідів, які підтримують сформований концепт колективності. Екстраполяція останнього за межі державного кордону сприяє формуванню зовнішньополітичної ідентичності держави як окремого актора міжнародних відносин, підкріпленої сприйняттям його унітарного «Я» з боку зовнішніх «Інших».

Перш за все, узагальнення наявних теоретичних підходів до дослідження феномену ідентичності дозволяє зробити висновок про динамічність даного явища та його постійний розвиток. По-друге, ідентичність виступає більш-менш інтегрованою символічною структурою, окресленою певними часовими вимірами (минулим, теперішнім і майбутнім), що забезпечують існування здатності індивідів до конституювання їхньої безперервної взаємодії. По-третє, ідентичність постає «модерним» феноменом, котрий концептуально не лише передбачає існування відмінностей, а й надає індивідам певну свободу вибору, забезпечує можливість територіальної та соціальної мобільності, а також стверджує існування ситуації часткової невизначеності. Справді, процес пошуку фіксованої ідентичності, зміст якого зводиться до визначення відповідей на запитання «Хто я?» чи «Хто ми?», може продовжуватися лише за наявності змоги прогнозування ймовірного результату, котрий полягає у можливості для індивіда чи групи бути «неідентифікованими». Іншими словами, сутність явища ідентичності виявляється подібною до сутності суспільств, соціальне призначення яких не визначене Провидінням чи обставинами зародження. Відтак, постаючи масовою проблемою, ідентичність і справді вважається постійно «модерним» феноменом, адже у попередні епохи визначення мирської ідентичності індивіда чи групи вважалося своєрідним «дарунком долі».

Сьогодні колективні ідентичності зазвичай є продуктом соціальних, політичних і культурних традицій, наслідком сповідування певних цінностей та існування спільної історичної пам'яті, котра, еволюціонуючи в часі, сприяла утворенню спільного колективного надбання [8, 126-127]. Будучи зафіксованою у формах знань, культурних стереотипів, архетипів, міфів, історична пам'ять постає унікальною системою уявлень певної спільноти про своє минуле. Адже саме завдяки усвідомленню людьми самотності власної історичної долі формується невичерпне джерело суспільних цінностей, що визначають пріоритети розвитку соціальної системи, спрямованої на збереження, підтримку цілісності та історичної

спадковості. Основними інструментами, необхідними для реалізації процесу конструювання колективної ідентичності, постають окремі символи, цінності та норми, котрі допомагають виокремити ключові характеристики спільноти та відрізнити останню від «Інших». Закріплені в суспільстві або державними законами, або неписаними правилами моральності, ці складові продукують соціально прийнятну ідентичність, що заохочує членів певної групи утримуватися від їхнього ігнорування та, як наслідок, не виявляти певної «нетотожності» ідентичності. Відповідно, сприйняття власного «Я» з точки зору наступних поколінь має бути переосмислене членами групи, обізнаними щодо її попереднього досвіду. Цей факт свідчить про безперервність процесу конструювання колективного «Я», котрий може бути уподібненим до процесу вибудовування «Я» окремого індивіда. Успіх формування колективної ідентичності залежить від можливості фіксації її сконструйованих характеристик за допомогою специфічних інституцій та здатності їх відтворення у процесі повсякденного розвитку та реалізації проголошеної лінії поведінки останніх [2, 245-246]. Тому інституційні мережі та офіційно закріплені стратегії поведінки відіграють визначальну роль у процесі конструювання та забезпеченні існування колективних ідентичностей.

Як наслідок, колективні ідентичності зазвичай не виникають на основі природного стану речей, розвиваючись у рамках спеціального процесу конструювання. Інколи даний процес може розпочатися добровільно, наприклад, будучи керованим із боку еліт, однак у деяких випадках його ініціація відбувається примусово, забезпечуючись дією каталізуючих чинників на зразок збройного конфлікту чи імміграції. У разі процесу колективної ідентифікації, котрий розпочинається на добровільних засадах, члени майбутнього колективу є первинно відомими. Як результат, вони можуть одразу ж сформувати концепт окремого «Ми», згодного дотримуватися визначених інституціоналізованих норм. На другій стадії відбувається переоцінка минулого досвіду, спрямована на подальше зближення членів групи та вироблення спільного для них «Ми» задля усвідомлення власної окремішності. Остання найкраще проявляється шляхом утілення спільно вироблених дискурсивних напрямів діяльності, котрі, в свою чергу, допомагають членам колективу визнати спільність особливостей їхнього минулого, які виявилися для них єдиними на певному етапі розвитку даної групи. Відповідно, колективні ідентичності можуть бути вибудовані шляхом реконструкції спільної історичної пам'яті конкретної групи, впровадження спільних символів та цінностей і заснування єдиної системи інституційних установ. Приміром, П. Бергер та П. Катценштайн припускають, що колективна ідентичність післявоєнної Японії спиралася саме на наявний історичний досвід цієї країни, національні культурні складові, нормативний та інституціональний базис. Адже по завершенню Другої світової війни державою було чітко визначено всесторонній, у цілому ненасильницький підхід до трактування власної безпекової стратегії, котра дозволила їй відсторонитися від світу силової політики шляхом інституціоналізації антимілітаристської культури та норм [1, 328].

Конструювання колективних «Ми»-ідентичностей та відповідних ідентичностей «Інших» відбувається за допомогою залучення мови та символів, однак це не означає що дані категорії виступають у ролі «довільно обраних характеристик». Адже вибудовування ідентичності спільноти відбувається за іншим сценарієм, аніж конструювання окремого суб'єкта на основі первинного матеріалу, котрий виступає основою для заздалегідь осмисленого об'єкта. У випадку конструювання колективної ідентичності до уваги має братися лише наявна «сировина», що унеможливлює забезпечення первинності походження такого конструкту: він виступає найкращою версією об'єкта, сформованого на основі матеріалу, отриманого від іншого конструктора. Ідентичність може вважатися своєрідною формою «бриколажу», котра передбачає створення об'єкта шляхом застосування підручного матеріалу та необов'язковості наявності традиційних зв'язків між конструктом та його конструктором як таким. Відповідно, процес конструювання колективних ідентичностей (у тому числі й зовнішньополітичної) включає результати тривалої соціальної та політичної практик, спільний досвід, історичну пам'ять та визначене для конкретної спільноти «міфологізоване» відчуття дійсності.

Залежно від способів формування, Г. Шопфлін визначає чотири типи конструювання зовнішньополітичної ідентичності:

- 1) конструювання ідентичності виключно державою як основним актором міжнародних відносин, з одного боку, та ключовим механізмом політичного примусу, з іншого. Оскільки, живучи на території конкретної держави, окремі особи мають спільні зобов'язання (наприклад, щодо сплати податків), беруть участь у виборах та відбувають військову повинність, їхні ідентичності до певної міри вибудовуються державними нормами та механізмами, котрі є обов'язковими для населення даної держави;

- 2) формування ідентичності на основі діяльності громадянського суспільства та неурядових організацій, завдяки яким окремі індивіди намагаються реалізувати власні цілі;

3) вибудовування колективної ідентичності на основі принципу етнічності, за допомогою якої може бути налагоджено солідарні зв'язки між окремими індивідами, однак даний процес постійно регулюється державою та громадянським суспільством;

4) конструювання колективної ідентичності в міжнародному вимірі, найкращим прикладом якого є вибудовування політичної ідентичності у контексті ЄС, діяльність котрого, по суті, також виступає окремим «процесом формування ідентичностей» [7, 29-32].

Спираючись на положення про рівнозначну важливість нормативних, ідейних та матеріальних структур, представники соціального конструктивізму вивели поняття «ідентичність» в якості одного з основоположних компонентів міжнародних відносин. Оскільки аналіз систем спільних ідей, уявлень та цінностей дозволяє вивести їх структурні характеристики, вони можуть мати потужний вплив на соціальні та політичні процеси. Теоретики соціального конструктивізму наголошують на вагомості ролі, котру відіграє ідентичність держави в процесі формування її зовнішньополітичного курсу. Так, згідно з позицією М. Цефасс, ідентичність сама собою може корегувати формат міжнародних політичних процесів, тому останні також виступають соціально сконструйованим феноменом [11, 39]. Конструктивісти презюмують існування визначених явищ ідентичності чи преференційних змін (онтологічний підхід) у якості відправної точки теоретичного аналізу, в той же час заперечуючи зміст раціоналістських підходів, котрі є непридатними для прогнозування розвитку та пояснення сутності даних феноменів. Із точки зору соціального конструктивізму, нормативні та ідейні структури, котрі існують у межах певної системи міжнародних відносин, мають здатність видозмінювати соціальні ідентичності політичних акторів. На думку К. Реуса-Сміта, прикладом впливу ідейно-нормативних засад системи на ідентичність окремого суб'єкта можуть слугувати відносини, сформовані у межах окремого навчального закладу, адже оскільки інституціоналізовані в його межах норми прямо впливають на формування ідентичності професорського складу, то й норми, існуючі в рамках певної системи міжнародних відносин, мають здатність видозмінювати соціальну ідентичність суверенної держави [5, 217]. Інституціоналізовані норми прямо впливають на конструювання ідентичності акторів та їхніх поведінкових стратегій. Крім того, інституціоналізовані норми наддержавних утворень можуть мати значний вплив на формування зовнішньополітичних ідентичностей окремих держав-членів та громадян останніх.

Відповідно до положень соціального конструктивізму, діяльність держав на міжнародній арені регулюється «соціальними нормативними структурами», однією з яких виступає інтернаціональна спільнота. Нормативна природа даної структури вибудовується на основі автономних та конститутивних норм, котрі існують незалежно від окремих держав чи їхньої поведінки на міжнародній арені. Теоретики соціального конструктивізму презюмують, що, подібно до окремих індивідів та суспільних груп, які перебувають під впливом постійних процесів соціалізації, що, в свою чергу, базуються на певних соцієтальних нормах, державні актори соціалізуються під дією норм міжнародної спільноти. Відповідно, держави не можуть мати апіорних зовнішньополітичних інтересів. На думку конструктивістів, ідентичності держав конструюються за допомогою норм, котрі визначають й інтереси даних акторів. Нормативне конструювання ідентичностей призводить до трансформації інтересів держави, що, в свою чергу, стає причиною змін її зовнішньополітичного курсу [3, 146-148]. Певні норми, які, на думку П. Катценштайна, можуть бути визначені як колективні очікування щодо відповідної поведінки акторів, котрі послуговуються заданою ідентичністю, можуть мати причинний вплив у процесі переформатування їхніх інтересів, самосприйняття та поведінки, незалежно від матеріальної складової визначених преференцій [1, 320]. К. Реус-Сміт допускає, що нормативні та ідейні структури, існуючі в межах певної системи міжнародних відносин, мають здатність змінювати ідентичності та інтереси акторів на основі роботи трьох механізмів – формування уяви, налагодження комунікацій та забезпечення стримування «Іншого» [5, 218-219]. Дані інституціоналізовані норми та ідеї трансформують окремі аспекти політичної діяльності держави, котра є необхідною для останньої у практичному й етичному вимірах. У разі, якщо окремий індивід чи держава намагаються виправдати ведення певної поведінкової стратегії, для надання їй легітимності дані актори можуть посперечатися на встановлені в суспільстві норми, котрим має відповідати обрана концепція діяльності. Хоча, посилаючись, наприклад, на встановлену норму дотримання суверенітету держави, державний суб'єкт може або ж легалізувати власну поведінку, зважаючи на зміст даної норми у руслі відстоювання інтересів актора, або ж, навпаки, виправдати, наприклад, втручання третьої сторони у внутрішні справи іншої держави. У даному ракурсі вагоме значення мають міжнародно-правові норми, котрі регулюють дотримання прав людини. Якщо поведінкова стратегія держави виглядає сумісною з даними нормами хоча б до певної межі, діяльність цього актора може вважатися ефективною, підтверджуючись встановленими нормами

легітимізації зовнішньої політики. Однак, інколи зміст існуючих норм може виявитися суперечливим щодо інших ідей, усталених у межах тієї чи іншої спільноти. Приміром, норми встановлення державного суверенітету та забезпечення прав людини доволі часто виступають в якості антагоністичних постулатів.

Відповідно до положень соціального конструктивізму, в результаті взаємних інтеракцій окремих суб'єктів міжнародних відносин вибудовуються соціальні структури системи, котрі, в свою чергу, визначають ідентичності та інтереси держав. Так, А. Вендт зазначає, що за своєю природою системи міжнародних відносин є складовими соціальних систем, тому мають змогу здійснювати причинний вплив на розвиток «соціального конструювання» ідентичностей та інтересів окремих агентів міжнародних відносин [10, 372]. Оскільки ідентичності виступають соціально сконструйованими феноменами, розуміння акторами власних «Я» та, водночас, сприйняття ними «Інших» можуть зазнавати змін у процесі налагодження взаємодій. Згідно з позицією Т. Хопфа, розуміння процесу конструювання ідентичностей; осягнення впливу норм та практик, котрий останні реалізують у процесі відтворення ідентичностей; та вивчення явища взаємного конструювання ідентичностей виступають основною частиною дослідницької програми конструктивістської парадигми міжнародних відносин [4, 192]. Зважаючи на те, що процеси взаємодій, які відбуваються між державами-членами окремих наддержавних утворень, та, безпосередньо, інтеракції даних утворень з іншими акторами світової політики суттєво впливають на формування їх зовнішньополітичної ідентичності, домінуючу роль у її конструюванні відіграють відповідні норми, інституції та окремі політичні сфери, котрі існують у рамках цих наднаціональних угруповань.

Колективні ідентичності як такі постають унаслідок тривалого процесу конструювання спільних уявлень щодо окремого групового «Я». Причому, вибудовування ідентичності колективу та визначення його «Інших» є невід'ємними складовими цього процесу, адже дискурс «іншості» завжди супроводжується впровадженням елементів «саморозуміння». На думку А. Вендта, концепти певного «Я» та інтересу зазвичай віддзеркалюють практичне існування в часі так званого «значимого «Іншого»». Даний принцип формування ідентичності обмежений символічним інтеракціоністським поняттям «дзеркального «Я», концепт якого спирається на твердження, що окреме «Я» виступає лише відображенням соціалізації актора [9, 399-404]. Це означає, що по закінченні певного періоду часу держави, взаємодіючи з іншими акторами міжнародних відносин, поступово починають формувати власне «Я», вбачаючи його особливості подібно до «Інших», тобто, за аналогією з окремими людьми. Якщо «Інший» розглядає окреме «Я» в якості ворога, останнє, згідно з принципом «рефлексивних оцінок», намагатиметься інтерналізувати дану ідею, ввівши її до складу власної рольової ідентичності. По суті ж, лише «рольові» ідентичності ворога, союзника чи конкурента для свого остаточного визначення вимагають існування іншої держави, адже, наприклад, демократія являє собою виключно внутрішньодержавний режим, котрий за певних обставин може бути встановлено будь-якою державою самотужки. Інколи вияв демократичної ідентичності може призвести до дискурсивної диференціації між «усебічно демократичним «Я» та «невідповідно демократичним «Іншим» [6, 32].

Відповідно, існування окремих внутрішньодержавних чинників конструювання зовнішньополітичної ідентичності у поєднанні з існуючими факторами, котрі впливають на певну державу з боку системи міжнародних відносин, у межах якої даний актор існує, мають суттєве значення під час налагодження інтеракцій останнього з визначеними «Іншими», формування його зовнішньополітичних інтересів, чіткого міжнародного політичного курсу та, як наслідок, – єдиної зовнішньополітичної ідентичності.

Література

1. Berger T. U. Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan./ T. U. Berger.// In P. J. Katzenstein (ed.) The Culture of National Security: Norms and Identities. – New York: Columbia University Press, 1996. – P. 317-356.
2. Hettlage R. European Identity: Between Inclusion and Exclusion./ R. Hettlage.// In H. Kriesi, K. Armingeon, H. Siegrist and A. Wimmer (ed.) Nation and National Identity: The European Experience in Perspective. – Chur, Zurich: Ruegger, 1999. – P. 243-262.
3. Hobson J. M. The State and International Relations./ J. M. Hobson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 258 p.
4. Hopf T. The Promise of Constructivism in International Relations Theory./ T. Hopf.// International Security, summer 1998. – Vol. 23. – № 1. – P. 171-200.
5. Reus-Smit C. Constructivism./ C. Reus-Smit.// In S. Burchill et al. Theories of International Relations, 4th ed. – Basingstoke, UK: Palgrave, 2009. – P. 212-236.

6. Rumelili B. Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation./ B. Rumelili.// Review of International Studies, 2004. – Vol. 30. – P. 27-47.
7. Schöpflin G. Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe./ G. Schöpflin. – London: C. Hurst & Co. Publishers, 2000. – 442 p.
8. Smith A. D. Nations and Nationalism in a Global Era./ A. D. Smith. – Cambridge: Polity Press, 1995. – 211 p.
9. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics./ A. Wendt.// International Organization, spring, 1992. – Vol. 46. – № 2. – P. 391-425.
10. Wendt A. Social Theory of International Politics./ A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 429 p.
11. Zehfuss M. Constructivism in International Relations: The Politics of Reality./ M. Zehfuss. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 289 p.